

УДК 930. 1 (477.8) "192/193"

Ф 96

Василь ФУТАЛА

ЛІВОРАДИКАЛЬНИЙ РУХ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ 1920 – 1930-х РОКІВ ЯК ПРЕДМЕТ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

У статті аналізуються праці українських радянських та сучасних вітчизняних істориків, присвячені діяльності партій та організацій ліворадикального політичного напрямку в Західній Україні міжвоєнного періоду. Автор показав особливості розвитку теми в різних соціокультурних умовах, виділив ті проблеми, що викликали найбільше зацікавлення дослідників, указав на малодосліджені і зовсім не вивчені питання.

Ключові слова: українська історіографія, історіографічні джерела, ліворадикальний рух, партії.

Політикум Західної України міжвоєнної доби був строкатим: приблизно двадцять політичних партій і організацій репрезентували український національний рух. Населення краю підтримувало в основному три політичні сили – націоналістів (Організацію українських націоналістів), центристів (Українське національно-демократичне об'єднання) та комуністів (Комуністичну партію Західної України).

Актуальність цієї розвідки зумовлена такими обставинами. Одним із пріоритетних напрямків сучасної української історіографії є вивчення діяльності національно-державницьких партій. І це цілком закономірно. Між тим, нехтування історією ліворадикального руху аж ніяк не сприятиме створенню цілісної картини національного життя західних українців у міжвоєнній Польщі. Це – по-перше. А

© Футала Василь, 2006

по-друге, зазначена проблема в історіографічному аспекті вивчена недостатньо. Огляд історичної та історико-партійної літератури 1940 – 1960-х років (звісно, з позицій пануючої тоді методології) зробили М.Кравець і В.Осечинський [8]. Вони узагальнили понад 80 праць, найбільш помітними серед яких були дослідження М.Герасименка і Б.Дудикевича, Є.Галушки, О.Цибка, М.Зільбермана, Й.Цьоха та інших. С.Макарчук та Ю.Киричук показали розвиток радянської історіографії історії Західної України періоду 1917 – 1939 рр., визначили етапи її становлення, тематичні і жанрові особливості [13]. Автори вірно зауважили, що дальшого вивчення потребує історія КПЗУ. Стаття С.Чапуги [22] написана з позицій нового історичного мислення. Автор виділив періоди у дослідженні історії КПЗУ, дав коротку характеристику кожного з них. За підрахунками історика, від 1919 до 1985 р. опубліковано з цієї проблеми понад дві тисячі наукових і науково-популярних праць. За нашими даними, на зламі 1980 – 1990-х років появилось ще приблизно тридцять книг і статей, які потребують історіографічного аналізу.

Мета статті – узагальнити історіографічні джерела, які містять знання про ліворадикальний рух Західної України міжвоєнної доби, показати особливості вивчення теми в конкретних суспільно-політичних умовах, накреслити шляхи подальших наукових пошуків.

Від часу розпуску КПЗУ (1938 р.) її діяльність замовчувалася і фактично не досліджувалась, а якщо висвітлювалася, то надто тенденційно. Тільки після XX з'їзду КПРС, коли делегації комуністичних партій Радянського Союзу, Польщі, Фінляндії, Болгарії та Італії оголосили декларацію про необґрунтований розпуск Компартії Польщі (КПП) та її складових частин, почалося інтенсивне дослідження історії КПЗУ. Тоді з'явилася низка спеціальних робіт, серед яких слід виділити монографію Є.Галушки [4]. У ній зроблена спроба системно розглянути основні рішення з'їздів, конференцій і пленумів КПЗУ, проаналізувати форми і методи роботи партійних організацій. Новизна роботи полягає і в тому, що у ній багато уваги приділено українському національному питанню в політиці західноукраїнських комуністів. Дуже виразним є прихильне ставлення автора до КПЗУ-опозиційної ("васильківців"), особливо, коли йдеться про її конфлікт з керівництвом КП(б)У у 1927 – 1928 рр. Винуватцем кризового становища в партії він вважає

сталінського поплічника Л.Кагановича. Останній, на його думку, “кинув тінь підозри на революційне минуле КПЗУ... і поклав початок антимарксистському твердженню про “перманентну зраду” керівництва КПЗУ” [4, 239]. Автор з осудом ставиться до визначення прихильників більшості ЦК КПЗУ в постановках і матеріалах КПЗУ, КПП, КП(б)У та Виконкому Комінтерну (ВККІ) як “фактичну агентуру польського фашизму”, а також до безпідставних репресій провідних діячів партії [4, 241].

Є.Галушко висловлює офіційну точку зору з інших вузлових проблем діяльності КПЗУ, наприклад, він негативно оцінює бойкот Комуністичною партією Східної Галичини (КПСГ) у 1922 р. виборів до польського парламенту. На його думку, “КПСГ-опозиційна в цьому питанні опинилася не на чолі, а в хвості масового руху” [4, 110]. Цей висновок, зроблений у світлі тодішніх установок Комінтерну, не можна вважати слушним хоча б тому, що Польща не мала права проводити вибори на території, де вона була лише тимчасовим окупантом. Та й саме національно-визвольне повстання, що вибухнуло тоді в краї, не потребувало участі революціонерів у парламентських виборах.

У 70 – 80-х рр. ХХ ст. дослідження діяльності Компартії Західної України загальмувалося, але не стільки у кількісному, як у якісному плані. Головна увага істориків була прикута до показу роботи комуністів у масових організаціях, керівництва революційно-визвольною боротьбою робітників і селян. Залишалися старими методологічні підходи щодо висвітлення історії українських національно-державницьких партій. Вони продовжували кваліфікуватися “дрібнобуржуазними”, “націоналістичними”. Превалювало дослідження не самих партій, а лише тактики щодо них КПЗУ, їх історія та діяльність розглядалися в ракурсі організаційного, ідеологічного та політичного краху. Показовими у цьому відношенні є роботи О.Швидака, В.Твердохліба, В.Чугайова, І.Васюти [2; 21; 24; 26] та інших. З таких же позицій написані й узагальнюючі праці – нариси історії обласних партійних організацій.

З окремих питань помітним був рух назад. Зокрема, М.Панчук, досліджуючи внутрішні процеси в КПЗУ, нічого не говорить про антиукраїнську діяльність Кагановича, репресії проти національно

свідомих комуністів. Причини розколу в КПЗУ автор убаचाє у “дрібнобуржуазній стихії”, яка нібито мала зворотний вплив на “нестійкі елементи самої партії”, “ідеологічному наступі польської реакції” та “націоналістичних проявах в КПЗУ” [16, 54]. Винуватцями розколу дослідник вважає “васильківців” і позитивно оцінює рішення ВККІ про виключення членів КПЗУ – більшості з партії та Комінтерну. Це був явний відхід від концепції КПЗУ періоду “хрущовської відлиги”.

Під впливом КПЗУ перебували й легальні організації: у 1923 – 1924 рр. – Українська соціал-демократична партія (УСДП), у 1926 – 1932 рр. – Українське селянсько-робітничє соціалістичне об’єднання (“Сельроб”). Радянські історики не досліджували діяльність УСДП. Річ у тім, що відроджена у 1928 р. партія стала на антикомуністичні позиції. Істотний внесок у вивчення історії “Сельробу” зробила Г.Сизоненко. У своїй монографії [18] вона показала процес становлення та організаційного зміцнення легальної масової партії, роль “Сельробу” в організації та проведенні революційних виступів у Західній Україні, участь у виборчих кампаніях тощо. Цікаво, що автор потрактувала “Сельроб-правицю” (тобто, ту частину організації, яка стояла на позиціях українських націонал-комуністів), як у всьому безпомилкову революційну течію [18, 93 – 103]. Праця Г.Сизоненко і дотепер залишається єдиним серйозним дослідженням історії радянофільської організації.

Хвилі горбачовської “перебудови” винесли історію КПЗУ на поверхню історіографічного процесу, дали їй друге дихання. У 1989 р. майже одночасно з’явилися праці Ю.Сливки та М.Панчука, у яких автори поставили собі за мету усунути т.зв. “білі плями” історичного минулого західноукраїнських комуністів [15; 20]. За багатьма напрямками дослідники пішли далеко вперед порівняно зі своїми попередниками – істориками другої половини 1950-х – 1960-х рр. Цьому сприяло залучення до наукового вжитку раніше недоступних архівних документів, прагнення вчених відродити історичну пам’ять, атмосфера загального осуду злочинів сталінізму тощо. Простежуючи трагічний шлях КПЗУ, Ю.Сливка, а услід за ним і М.Панчук, дійшли важливого висновку: керівники західноукраїнських комуністів були, по суті, першими серед діячів комуністичних партій

світу, що входили до Комінтерну, які повели рішучу і відверту боротьбу проти політики Сталіна та його найближчого оточення, в тому числі у ЦК КП(б)У [20, 58; 15, 22].

Тоді ж, у 1989 р., відбулася радянсько-польська конференція, присвячена 70-річчю утворення КПЗУ. Наступного року у видавництві “Світ” окремим збірником вийшли матеріали наукового форуму. У них висвітлюються передумови виникнення і створення партії, її організаційні та ідеологічні засади, взаємозв’язок з КПП, КП(б)У і Комінтерном, трагічні сторінки масових сталінських репресій проти західноукраїнських комуністів, причини необґрунтованого розпуску КПЗУ.

Окремі статті позначені новаторським підходом до предмета дослідження. Свідченням цього є те, що вперше почала порушуватися проблема альтернативності історичного розвитку. Хоча розгляд принципу альтернативності ще здійснювався на засадах марксистсько-ленінської методології, однак це був уже значний крок уперед у підходах до тлумачення, загальних оцінок історичного розвитку. Так, О.Юристовський та П.Чорновол, аналізуючи діяльність КПЗУ в легальних організаціях у 1929 – 1938 рр., дійшли висновку, що партія мала би більший вплив на маси, коли б “не лівосектантські помилки комуністів щодо огульної оцінки всіх демократичних партій та організацій” [27, 173]. Подібну думку висловив О.Зайцев: “... час уже відійти від тієї точки зору, що все, що робили українські буржуазні націоналісти, вороже сприймали народні маси, і комуністам слід було діяти навпаки” [6, 166].

У цьому контексті слід розглядати статтю М.Швагуляка про події 1930 р. у Західній Україні та ролі у них КПЗУ. Автор переконаний, що найактуальнішими завданнями на той час були насамперед боротьба проти посилення тоталітарних тенденцій у політичному житті Польщі, активний національно-визвольний рух у поєднанні з аграрною боротьбою (тобто, завдання демократичної революції), а не сектантські настанови на застарілих ідеологічних кліше (на кшталт “соціал-фашизм”) чи штучне форсування збройного повстання [25, 182].

С.Макарчук вніс істотні корективи у трактування національної програми КПЗУ. Автор зауважив, що до 1931 р. партія дотримувалася сформульованого раніше лозунгу возз’єднання

Західної України з УРСР “завдяки перемозі соціалістичної революції в Польщі” [11, 147]. Однак, враховуючи зміну настроїв західних українців у результаті насаджування військово-бюрократичних методів управління в СРСР, проведення насильницькими методами в УРСР колективізації з непомірно жажливими соціальними наслідками, керівництво КПЗУ у 1931 р. висунуло інший лозунг: “самовизначення аж до відірвання”. На думку вченого, таке рішення було правильним з усіх точок зору. По-перше, це розширювало соціальну базу національно-визвольного руху. По-друге, лозунг самовизначення стояв ближче до загальнодемократичних завдань визвольної боротьби [11, 148].

Щоправда, тоді мали місце й інші погляди на цей аспект проблеми. Так, автори колективної монографії “Возз’єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною” (К., 1989) стверджували, що зняття лозунгу возз’єднання було помилковим, “засвідчило певну поступку великодержавним настроям” [3, 198]. М.Панчук і О.Красівський пояснювали зміну курсу КПЗУ у національному питанні лише тактичними міркуваннями, замовчуючи справжню причину такого рішення – злочини сталінізму проти українського народу [15, 109 – 110; 9, 162].

Після 1991 р. в Україні склалася нова історіографічна ситуація. Проте за останні п’ятнадцять років не написано жодної спеціальної праці з історії ліворадикального руху. Якщо брати до уваги фактологічний бік проблеми, то вона залишилася на рівні 1989 – 1990 рр. Історики зазвичай вносили поправки до оцінок місця і ролі КПЗУ та прокомуністичних організацій у національному житті Західної України міжвоєнної доби. Зокрема, А.Черненко, С.Макарчук, Я.Грицак вважають, що партія (принаймні та її частина, яка стояла на позиціях українського націонал-комунізму) була виразником української національної ідеї [23, 108; 12, 241 – 242; 5, 195 – 196]. Крім того, Я.Грицак звернув увагу на ту обставину, що комуністичний рух у Галичині мав вузькоінтелігентський характер, а на Волині він став справді масовою силою. Про те, що КПЗУ була однією з найбільш динамічних сил Західної України відзначають й інші автори [14, 107 – 109; 7, 76].

Окремі дослідники наголошують на тому, що з кінця 1920-х – початку 1930-х рр. почався занепад комуністичного руху в Західній Україні. Під впливом звісток про колективізацію, репресії і голодомор 1932 – 1933 рр. та частина населення, яка стояла на радянськості, відвернулася від комуністів [10, 302; 5, 196 – 197]. Ю.Сливка, оцінюючи характер КПЗУ після завданого їй другого жорстокого удару московським керівництвом у 1933 р., зазначає, що вона поступово перетворювалася в партію тоталітарного типу, яка не допускала плюралізму думок у своїх рядах і поборювала всі інші політичні сили [19, 69]. Оригінальний погляд на причини розпуску КПЗУ висловив І.Васюта. Автор вважає, що це була недолуга спроба приховати злочини сталінського режиму, який не міг змиритися з відмовою партії від боротьби за радянську владу і переходом до нового політичного курсу [1, 58].

Підводячи підсумок аналізу історіографічних джерел, можемо констатувати, що українські історики в основному зосередили свою увагу на вивченні діяльності КПЗУ. Найбільших успіхів досягли радянські вчені періодів лібералізації суспільно-політичного життя в СРСР. Цінними є історіографічні факти, що містяться у працях істориків незалежної України. Проте порушена нами проблема є багатоплановою і потребує подальших наукових пошуків. Зокрема, на сьогоднішній день немає повної історії УСДП, яка на початку 1920-х рр. займала прокомуністичні позиції. Праця І.Райківського [17] висвітлює діяльність цієї партії у 1928 – 1939 рр., тобто у той час, коли вона стояла на національно-державницькій платформі.

Сучасному читачеві майже нічого не відомо про революційні організації та формування першої половини 1920-х рр., наприклад, Українську національно-повстанську організацію (УНПО), Західноукраїнську народно-революційну організацію (ЗУНРО), Українську червону повстанчу армію (УЧПА) та ін. За змістом, формою та методами діяльності вони були прокомуністичного спрямування, діяли нелегально та ставили за мету підготовку збройного повстання, повалення польської влади і приєднання до СРСР.

Об'єктом дослідження повинні стати біографії провідних національно свідомих діячів КПЗУ – Й.Крілика, Р.Кузьми, К.Саврича та ін. Про всесвітньовідомого історика-марксиста та

інтерпретатора марксизму Р.Роздольського у нашому розпорядженні є лише невеликі статті у довідковій літературі. Поділяємо думку професора С.Макарчука, що це були люди, котрі “в соціально-економічних питаннях дотримувалися соціалістичних переконань... а в питаннях національних – націоналістичних” [12, 241].

В історичній літературі слабо висвітлена діяльність “Сельробу” у польському сеймі. Якщо про депутатів “Сельробу-єдності” К.Вальницького і М.Хама ще можна знайти окремі згадки у працях радянських істориків, то роль сеймового клубу “Сельробу” фактично ними замовчувалася. Пояснюється це тим, що двоє керівників “Сельробу” М.Чучмай і С.Волинець перейшли до українського національного табору.

Існує потреба об'єктивно оцінити роль Закордонного бюро допомоги КПЗУ, так званого “Закордоту”. На жаль, дотепер діяльність цієї агентурно-розвідувальної організації більшовиків України практично не стала предметом дослідження.

Слабким місцем сучасної української історіографії є категоріальний апарат. Ученим слід чітко визначити суть таких понять, як “революційно-визвольна боротьба”, “національно-визвольний рух”, “національний рух” тощо.

1. Васюта І.К. Національно-визвольний рух у Західній Україні (1918 – 1939 рр.) // Укр. істор. журн. – 2001. – № 6. – С. 35 – 64.
2. Васюта І.К. Формування робітничо-селянського союзу в революційній боротьбі на Західній Україні. 1921 – 1939. – Львів: Вища школа, 1988. – 174 с.
3. Возз'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною. – К.: Наук. думка, 1989. – 488 с.
4. Галушко Є.М. Нариси історії ідеологічної та організаційної діяльності КПЗУ в 1919 – 1928 рр. – Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1965. – 262 с.
5. Грицак Ярослав. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX – XX ст. – К.: Генеза, 2000. – 360 с.
6. Зайцев О.Ю. Парламентська діяльність КПЗУ // Актуальні проблеми історії КПЗУ. До 70-річчя створення партії (далі – Актуальні проблеми...). – Львів: Світ, 1990. – С. 164 – 170.
7. Зайцев О.Ю. Представники українських політичних партій Західної України в парламенті Польщі (1922 – 1939 рр.) // Укр. істор. журн. – 1993. – № 1. – С. 72 – 84.

8. Кравець М.М., Осечинський В.К. Боротьба трудящих Західної України за возз'єднання з Радянською Україною в радянській історіографії // За світлі ідеали комунізму. – Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1970. – С. 92 – 104.
9. Красівський О.Я. Проблеми автономії в діяльності КПЗУ // Актуальні проблеми... – С. 157 – 164.
10. Кульчицький С.В. Україна між двома війнами (1921 – 1939 рр.). – К.: Альтернативи, 1999. – 335 с.
11. Макарчук С.А. Возз'єднання Західної України з УРСР як головне завдання національної програми КПЗУ // Актуальні проблеми... – С. 139 – 152.
12. Макарчук Степан. Писемні джерела з історії України. – Львів: Світ, 1999. – 351 с.
13. Макарчук С.А., Киричук Ю.А. Західна Україна 1917 – 1939 рр. в радянській історіографії // Вісник Львівського університету. Серія історична. – 1983. – Вип. 19. – С. 10 – 22.
14. Нариси з історії суспільних рухів та політичних партій в Україні (XIX – XX ст.). – Львів: Світ, 2001. – 294 с.
15. Панчук М.І. “Білі плями” героїчного літопису: Із історії Ком. партії Зах. України. – К.: Політвидав України, 1989. – 134 с.
16. Панчук М.І. Боротьба КПЗУ за ідейне й організаційне зміцнення партійних лав і посилення впливу на маси. – К.: Вища школа, 1982. – 199 с.
17. Райківський І. Українська соціал-демократична партія (1928 – 1939). – Івано-Франківськ: Б.в., 1995. – 67 с.
18. Сизоненко Галина. “Сельроб” у боротьбі за возз'єднання. – Львів: Каменяр, 1971. – 176 с.
19. Сливка Ю. Комуністична партія Західної України // Довідник з історії України. Т. 2. – К.: Генеза, 1995. – С. 68 – 69.
20. Сливка Ю.Ю. Сторінки історії КПЗУ. – Львів: Каменяр, 1989. – 93 с.
21. Твердохліб В.Ю. Революційно-визвольна боротьба трудящих Прикарпаття (1921 – 1939 рр.). – Львів: Вища школа, 1974. – 122 с.
22. Чапуга С.М. Назрілі питання радянської історіографії КПЗУ // Актуальні проблеми... – С. 213 – 216.
23. Черненко А.М. Українська національна ідея. – Дніпропетровськ: Вид-во ДДУ, 1994. – 144 с.
24. Чугаев В.П. В боротьбі против фашизму и угрозы войны. – К.: Наук. думка, 1980. – 376 с.
25. Швагуляк М.М. КПЗУ і події на Західній Україні у 1930 р. // Актуальні проблеми... – С. 178 – 183.

26. Швидак О.М. Інтернаціональна єдність трудящих Західної України і Польщі у революційно-визвольній боротьбі (1929 – 1939 рр.). – К.: Вид-во Київ. ун-ту, 1972. – 228 с.
27. Юристовський О.І., Чорновол П.П. Діяльність КПЗУ в масових легальних організаціях (1929 – 1938 рр.) // Актуальні проблеми... – С. 170 – 174.

Василий Футала. Леворадикальное движение Западной Украины 1920 – 1930-х годов как предмет научных исследований. В статье анализируются работы украинских советских и современных отечественных историков, посвященные деятельности партий и организаций леворадикального политического направления в Западной Украине межвоенного периода. Автор показал особенности развития темы в разных социокультурных условиях, выделил проблемы, вызвавшие наибольший интерес исследователей, указал на малоисследованные и вовсе не изученные вопросы.

Ключевые слова: украинская историография, историографические источники, леворадикальное движение, партии.

Vasyl' Futala. Left-radical motion of Western Ukraine in 1920 – 1930s as subject of scientific researches. Works of Ukrainian soviet and modern historian which are devoted to activity of parties and organizations of the left-radical political direction in Western Ukraine of inter-military period are analysed in the article. The author showed the development peculiarities of the theme in different socially cultural terms, selected problems causing the most researchers' interest, specified on scantily explored and quite not studied questions.

Key words: Ukrainian historiography, historiography sources, left-radical motion, parties.